

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра соціології та соціальної роботи

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ
ПОТРЕБАМИ: УКРАЇНСЬКІ ПІДХОДИ І МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Кваліфікаційна робота
студентки групи ЗСПм – 24
ступінь вищої освіти «магістр» психолого-
педагогічний факультет спеціальності 011
Освітні, педагогічні науки освітньо-
професійна програма
«Соціально-педагогічна робота з дітьми та
молоддю»

Рой Ксенії Михайлівни

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент
Шимко Ія Миколаївна

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Рой Ксенія Михайлівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(дата)

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ.....	7
1.1. Поняття «особливі освітні потреби» (ООП): сутність, класифікація, психолого-педагогічна характеристика.....	7
1.2. Соціалізація як психолого-педагогічний феномен: цілі, завдання, етапи, агенти соціалізації.....	11
1.3. Особливості процесу соціалізації у дітей з різними типами ООП (порушення розумового розвитку, слуху, зору, РАС, порушення ОНР).....	16
Висновок до першого розділу	18
РОЗДІЛ 2. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ ТА МІЖНАРОДНИХ ПІДХОДІВ ДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ООП.....	20
2.1. Особливості українських підходів до соціалізації дітей з ООП.....	20
2.2. Міжнародний досвід соціалізації дітей з ООП (на прикладі країн ЄС, США, Канади).....	22
2.3. Порівняльний аналіз українських та міжнародних підходів.....	24
Висновок до другого розділу.....	27
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ПРОГРАМИ ТА МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ООП.....	29
3.1. Програмні заходи з соціалізації: діагностика, корекція, розвиток.....	29
3.2. Методичні рекомендації для педагогів, практичних психологів та соціальних педагогів в сучасних реаліях.....	33
Висновок до третього розділу	37
ВИСНОВКИ.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	41

ВСТУП

Актуальність забезпечення якісної соціалізації дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах сучасного інклюзивного суспільства не викликає сумнівів. Соціалізація як процес засвоєння соціального досвіду та активного впровадження в суспільне життя є ключовим чинником успішної реалізації особистісного потенціалу кожної дитини, незалежно від її психофізичних особливостей. Однак для дітей з ООП цей шлях супроводжується численними перешкодами, пов'язаними з обмеженнями здоров'я, соціальними стереотипами та недоліками існуючої освітньо-виховної системи.

Інклюзивний підхід в освіті активно впроваджується в Україні, що є вимогою сучасного суспільства – забезпечення рівних можливостей для всіх дітей незалежно від їхніх особливостей. Сьогодні на засадах інклюзії організовується освітній процес у більшості закладів освіти. Науково-теоретичне підґрунтя інклюзивної освіти розробляють такі вітчизняні вчені: А. Колупаєва, О. Савченко, В. Синьов, М. Ярмаченко, Т. Скрипник, О. Безлюдна та інші.

Проблему соціалізації дітей з особливими освітніми потребами активно досліджують зарубіжні та вітчизняні науковці, зокрема І. Баєва, Т. Богданова, У. Бронфенбреннер, М. Гуральник, Л. Вінг, О. Лютова, А. Мудрик, О. Отич, В. Тарасун, Ф. Хаппе, І. Шимко, Ю. Швалб та інші.

Соціалізація дітей з ООП є невід'ємною складовою освітнього процесу і спрямована на інтеграцію особистості дитини в суспільство, допомогу в подоланні наслідків обмежень, пов'язаних з особливими потребами. Очевидно, що така робота з дітьми має відповідати їхнім потребам, тобто бути диференційованою, спеціально організованою, обов'язково корисною та ефективною. Саме тому впровадження індивідуального підходу в соціалізації дітей з ООП є обґрунтованим та своєчасним.

Окрім того, за допомогою сучасних психолого-педагогічних технологій можна розширити можливості соціалізації та підвищити її ефективність. Серед

найбільш ефективних технологій соціалізації дітей з ООП слід відзначити: ТЕАССН-підхід для дітей з РАС, АВА-терапію, соціальні історії, віртуальну та доповнену реальність для дітей з порушеннями рухового апарату, технології альтернативної та аугментативної комунікації.

Сучасні дослідження таких учених як Д. Мітчелл (2014), Л. Флоріан (2019), Ф. Хаппе та У. Фріт (2020) доводять ефективність застосування цих технологій у поєднанні з індивідуальним підходом до кожної дитини з особливими освітніми потребами.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичній розробці програми соціалізації дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища, що ґрунтується на синтезі вітчизняного досвіду та міжнародних підходів, і спрямована на підвищення ефективності психолого-педагогічного супроводу.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність понять «особливі освітні потреби» та «соціалізація».
2. Проаналізувати психолого-педагогічні особливості соціалізації дітей з різними типами ООП.
3. Дослідити особливості українських та міжнародних підходів до соціалізації дітей з ООП.
4. Провести порівняльний аналіз зазначених підходів.
5. Розробити програмні заходи та методичні рекомендації щодо соціалізації дітей дошкільного віку з ООП для педагогічних працівників.

Об'єкт дослідження: процес соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Предмет дослідження: програма соціалізації дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами, що характеризується специфічними механізмами, методами та технологіями її реалізації в сучасному інклюзивному освітньому середовищі України.

Наукова новизна дослідження полягає в наступному:

- здійснено комплексний порівняльний аналіз сучасних українських та міжнародних підходів до соціалізації дітей з ООП, зокрема з урахуванням викликів воєнного часу;
- уточнено та конкретизовано психолого-педагогічну характеристику особливостей соціалізації дітей дошкільного віку з різними типами ООП (порушення розумового розвитку, РАС, порушення сенсорної сфери);
- розроблено авторську програму та методичні рекомендації з соціалізації для дітей дошкільного віку з ООП, адаптовані до сучасних реалій української освітньої системи.

Методи дослідження: для досягнення мети та вирішення поставлених завдань у роботі використано комплекс взаємопов'язаних методів, зокрема:

- теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової, психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження; систематизація та класифікація;
- емпіричні: аналіз документації, порівняльно-зіставний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Апробація дослідження: Публікація Рой К.М., Шимко І.М. Український досвід роботи з дітьми з ООП та їх соціалізація / матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції *«Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях»*. м. Харків, ХНПУ імені Г. С. Сковороди 2025.

Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1. Поняття «особливі освітні потреби» (ООП): сутність, класифікація, психолого-педагогічна характеристика

Поняття «особливі освітні потреби» (ООП) є важливим у сучасній педагогіці та психології. Воно означає перехід від підходу, який зосереджувався на недоліках і вадах дитини, до нового бачення — створення умов, що допомагають кожній дитині розкрити свій потенціал.

Тепер головна увага приділяється не проблемам дитини, а тому, як суспільство й школа можуть допомогти задовольнити її потреби. Термін «особливі освітні потреби» (Special Educational Needs, SEN) був вперше введений у широкий обіг у 1978 році в звіті Варнок (Warnock Report) у Великобританії. Він об'єднав під собою понад двадцять категорій «обдарованості» та «неповносправності», підкреслюючи тим самим континуум потреб, які можуть виникати у будь-якої дитини в певний період її навчання [8].

У вітчизняній науці перехід від термінів «діти з порушеннями психофізичного розвитку», «аномальні діти» до поняття «особливі освітні потреби» став активнішим із прийняттям сучасного законодавства, зокрема Закону України «Про освіту» (2017) та Закону «Про повну загальну середню освіту» (2020), які закріпили принципи інклюзивності [3].

Сучасне розуміння ООП ґрунтується на наступних ключових засадах:

Відносність: Наявність ООП – це не абсолютна характеристика дитини, а результат співвідношення між особливостями її розвитку та можливостями навчального середовища. Дитина може мати ООП в одному контексті (наприклад, у звичайному класі без підтримки) і не мати їх в іншому (в інклюзивному класі з тьютором та адаптованою програмою).

Динамічність: ООП не є статичними. Вони можуть змінюватися з часом внаслідок корекційної роботи, навчання, зміни середовища або втручання нових факторів (наприклад, травми чи стресу).

Соціальна обумовленість: Виявлення та задоволення ООП – це відповідальність суспільства та освітньої системи, а не лише індивідуальна проблема дитини та її родини.

Індивідуальність: Кожна дитина з ООП є унікальною, навіть якщо діагностичні категорії збігаються. Отже, і підхід до визначення її потреб має бути індивідуальним.

Таким чином, особливі освітні потреби – це потреби в спеціальних умовах, методах, технологіях та засобах навчання, а також у спеціальній організації освітнього процесу, необхідних для засвоєння освітньої програми дітьми, які мають тимчасові або стійкі порушення у фізичному, розумовому, інтелектуальному, сенсорному, мовленнєвому розвитку, розлади спектру аутизму, порушення розвитку з поведінковими синдромами, а також дітьми з вадами здоров'я, що призводять до утруднень у навчанні та соціальній адаптації. [1].

Таблиця 1.1

Класифікація дітей з особливими освітніми потребами за характером порушення (заснована на класифікації В.В. Воронкової, Н.М. Назарової з урахуванням сучасних підходів)

Категорія дітей з ООП	Підгрупа / Приклад	Основні особливості розвитку	Психолого-педагогічні потреби та підтримка
Діти з порушеннями психічного розвитку (інтелектуальної діяльності)	1. Діти з порушеннями інтелекту (розумова відсталість: легка, помірна, тяжка, глибока)	Стійке, незворотне порушення інтелекту, поведінкові труднощі,	Індивідуалізація навчання, розвиток соціальних навичок, постійна підтримка педагога

		порушення соціалізації	
	2. Діти із затримкою психічного розвитку (ЗПР)	Тимчасова, зворотна затримка розвитку психічних процесів, труднощі у навчанні	Розвиток пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, індивідуальний підхід
Діти з порушеннями сенсорного сприйняття	3. Діти з порушеннями слуху (глухі, слабочуючі, пізнооглохлі)	Порушення сприймання звуків, труднощі у розвитку мовлення	Використання жестової мови, читання з губ, слухові апарати, логопедична підтримка
	4. Діти з порушеннями зору (сліпі, слабозорі)	Обмежене або відсутнє зорове сприйняття	Тифлотехнічні засоби, шрифт Брайля, аудіоматеріали, розвиток просторової орієнтації
Діти з порушеннями опорно-рухового апарату (ОДА)	Напр., діти з ДЦП, наслідками травм, нервово-м'язовими захворюваннями	Порушення рухової активності, координації, можливі супутні порушення	Безбар'єрне середовище, спеціальні засоби пересування, адаптоване робоче місце
Діти з порушеннями мовленнєвого розвитку	Від фонетико-фонематичних до загального недорозвитку мовлення	Порушення звуковимови, граматики, лексики, комунікації	Логопедична корекція, мовленнєві ігри, розвиток комунікативних навичок
Діти з розладами аутистичного спектру (РАС)	Аутизм, синдром Аспергера тощо	Порушення соціальної взаємодії, комунікації, стереотипна поведінка	Структуроване навчання, візуальна підтримка, розвиток соціальних і комунікативних навичок
Діти з комплексними	Напр., сліпо-глухота, ДЦП +	Наявність двох або більше	Індивідуальна, комплексна програма

(складними) порушеннями розвитку	інтелектуальні порушення	первинних порушень	розвитку, мультидисциплінарна команда
Діти з порушеннями емоційно-вольової сфери та поведінки	СДУГ, поведінкові розлади	Імпульсивність, неуважність, порушення самоконтролю	Поведінкова підтримка, чітка структура, формування саморегуляції

Розроблено автором

Важливо зауважити, що сучасна класифікація все частіше уникає «навішування ярликів» і зосереджується не на діагнозі, а на описі конкретних потреб дитини (наприклад, «потребує в альтернативній комунікації», «потребує в допомозі для розвитку соціальної взаємодії») [2].

Психолого-педагогічна характеристика дітей з ООП

Незважаючи на різноманіття порушень, можна виділити низку загальних психолого-педагогічних особливостей, характерних для багатьох дітей з ООП:

Несформованість мотиваційно-пізнавальної сфери: Знижена пізнавальна активність, слабкість інтересу до навколишнього світу, незрілість навчальної мотивації.

Труднощі в навчальній діяльності: Несформованість прийомів розумової діяльності (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), недостатність уваги, пам'яті, слабкість саморегуляції та контролю.

Порушення в розвитку мовлення та комунікації: Від незначних лексико-граматичних порушень до повної відсутності мовленнєвого спілкування. Труднощі у розумінні інструкцій, висловленні своїх думок та потреб.

Несформованість соціальної компетентності: Труднощі у сприйнятті соціальних сигналів, розпізнаванні емоцій, встановленні та підтримці контактів з однолітками та дорослими. Часто спостерігається соціальна незрілість, довірливість або, навпаки, замкненість.

Особливості емоційно-вольової сфери: Нестійкість емоцій, підвищена тривожність, або ж евтимність (підвищений настрій), неефективність вольових зусиль, схильність до афективних реакцій, імпульсивність або інертність.

Низький рівень самообслуговування та соціально-побутової орієнтації: У багатьох дітей (особливо з інтелектуальними порушеннями, РАС, комплексними порушеннями) спостерігається затримка у формуванні навичок самостійності (одягання, харчування, дотримання гігієни), що ускладнює їх соціальну інтеграцію [11].

Ці особливості не є універсальними для всіх, але їхнє вивчення дозволяє визначити зони найближчого розвитку та розробити ефективну індивідуальну програму розвитку та соціалізації для кожної дитини з ООП.

1.2. Соціалізація як психолого-педагогічний феномен: цілі, завдання, етапи, агенти соціалізації

Соціалізація є фундаментальним процесом становлення людини як повноцінного члена суспільства. У контексті дітей з особливими освітніми потребами (ООП) вона набуває особливої значущості, оскільки саме успішність цього процесу безпосередньо визначає можливість їх повноцінної інтеграції в соціум та подальшої самореалізації. Соціалізація не є простим засвоєнням норм і правил; це складний, багаторівневий і двосторонній процес, в ході якого індивід не лише інтервалізує соціальний досвід, але й активно перетворює його, стаючи творчою соціальною істотою.

Сутність та зміст поняття «соціалізація» у *широкому розумінні* – це процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків і норм, цінностей і знань, в результаті чого він стає повноцінною особистістю і набуває можливості виконувати різні соціальні ролі. Це тривалий і безперервний процес, що супроводжує людину протягом усього життя [9].

Спробуємо зазначити класифікацію основних аспектів соціалізації дітей з особливими освітніми потребами за В.В. Воронковою та Н.М. Назаровою, з урахуванням сучасних підходів до інклюзивної освіти. Науковці визначають соціалізацію як процес включення дитини в систему суспільних відносин, засвоєння нею соціальних норм і правил поведінки, формування позитивного «Я-образу» та здатності до самостійного життя. Для дітей з ООП цей процес має особливості — повільніший темп розвитку, необхідність постійної підтримки дорослих і створення сприятливого освітнього середовища [2].

Таблиця 1.2

Основні аспекти та етапи соціалізації дітей з особливими освітніми потребами

Аспект / Категорія соціалізації	Зміст, характеристика процесу	Особливості прояву у дітей з ООП	Педагогічна підтримка та умови ефективної соціалізації
Адаптація	Пристосування до життя в суспільстві, засвоєння правил поведінки, норм спілкування, культурних звичаїв	Може бути уповільненою через труднощі у сприйнятті нових умов та вимог	Поступове ознайомлення з соціальними правилами, підтримка дорослих, створення безпечного середовища
Інтеграція	Включення дитини в систему суспільних відносин, подолання ізоляції	Часто спостерігається замкнутість, труднощі у взаємодії з однолітками	Формування групових навичок, залучення до спільних видів діяльності
Розвиток самоусвідомлення	Формування образу «Я», розуміння власних можливостей і обмежень	Недостатнє розуміння своїх емоцій, завищена або занижена самооцінка	Створення ситуацій успіху, розвиток позитивного самосприйняття

Формування компетентності	Опанування навичок самообслуговування, побутової орієнтації, трудових дій	Труднощі з організацією дій, потреба у постійному супроводі	Навчання через практику, поетапне формування побутових і соціальних умінь
Формування соціальної спрямованості	Розвиток інтересу до оточення, бажання взаємодіяти з іншими	Може спостерігатись низька мотивація до спілкування	Соціальні ігри, створення позитивних емоційних ситуацій
Засвоєння соціальних норм і правил	Прийняття норм поведінки в сім'ї, групі, суспільстві	Потребує постійного нагадування, закріплення у практиці	Використання прикладів, рольових ігор, спільне обговорення поведінкових ситуацій
Розвиток комунікативних навичок	Формування вербальної та невербальної комунікації	Труднощі у встановленні та підтриманні діалогу	Залучення логопеда, тренування діалогічного мовлення, візуальна підтримка
Розвиток навичок соціально-побутової орієнтації	Навички самообслуговування, орієнтування у просторі, організація побуту	Повільне засвоєння через моторні або когнітивні обмеження	Корекційно-розвивальні заняття, вправи на самостійність
Виховання адекватної самооцінки	Усвідомлення своїх можливостей, подолання почуття неповноцінності	Часто формується негативне самосприйняття	Підтримка позитивної мотивації, схвалення навіть малих досягнень
Розвиток емоційно-вольової сфери	Розпізнавання та регуляція емоцій, розвиток емпатії, толерантності	Імпульсивність, афективні реакції, труднощі з контролем поведінки	Арт-терапія, релаксаційні вправи, розвиток саморегуляції

Розроблено автором

Ранній етап (до 3 років): Формування елементарних навичок самообслуговування, емоційного контакту з дорослими, перших соціальних реакцій (посмішка, комплекс оживлення). У дітей з ООП цей етап часто затримується, що вимагає раннього корекційного втручання.

Дошкільний період (3-6/7 років): Найважливіший етап для формування соціальних навичок. *Тут відбувається:*

Розширення кола спілкування (однолітки, педагоги).

Збагачення ігрової діяльності (від маніпуляцій до сюжетно-рольової гри, яка є головним «полігоном» для соціалізації).

Активне засвоєння соціальних ролей і норм («що таке добре і що таке погано»).

Для дітей з ООП основним завданням цього періоду є подолання комунікативних бар'єрів і навчання спільній діяльності.

Молодший шкільний вік (6/7-10/11 років): Ведуча діяльність – навчання. *Соціалізація відбувається через:*

Засвоєння правил шкільного життя.

Формування відносин з учителем і однокласниками («учнівське товариство»).

Розвиток почуття відповідальності, працездатності.

У дітей з ООП на цьому етапі критично важливою є підтримка в подоланні навчальних труднощів, які безпосередньо впливають на соціальний статус дитини в колективі.

У своїй роботі І. М. Шимко досліджує процес соціалізації молодшого школяра в умовах колективу та навчального середовища. Вона підкреслює, що соціалізація дитини молодшого шкільного віку передбачає засвоєння соціального досвіду, норм поведінки та культурних цінностей через взаємодію з однолітками та педагогами. Особлива роль у цьому процесі належить участі дитини у спільній навчальній діяльності, яка формує її комунікативні навички,

вміння працювати в колективі, розвиток самостійності та позитивної самооцінки. Шимко зазначає, що саме інтеграція у соціальне середовище та активна взаємодія з іншими дітьми і дорослими сприяє ефективній адаптації та розвитку соціальної компетентності молодшого школяра [16].

Підлітковий вік (11-15/16 років): Прагнення до самоствердження, формування «Я-концепції», відстоювання своєї незалежності. Для підлітка з ООП це період гострої усвідомленості своїх відмінностей, що може призводити до конфліктів, нігілізму або, навпаки, до замкненості. Завдання дорослих – допомогти у формуванні адекватної самооцінки та профільного самовизначення.

Агентами соціалізації називають інститути, групи та окремих людей, які здійснюють значний вплив на процес становлення особистості. Для дитини з ООП роль кожного агента є виключно важливою та має свою специфіку [10].

Сім'я: Первинний і найпотужніший агент соціалізації. Саме в сім'ї формується базова довіра до світу, почуття безпеки та прийняття. Для дитини з ООП сімейне середовище визначає:

Стиль виховання: Гіперопіка перешкоджає формуванню самостійності, а відстороненість – почуттю захищеності. Оптимальним є партнерський, підтримуючий стиль.

Родинні установки: Прийняття дитини та її особливостей або, навпаки, заперечення проблеми, почуття сорому.

Створення розвиваючого середовища: Батьки є першими «корекційними педагогами», які стимулюють розвиток дитини в побуті.

Освітній заклад (дошкільний, шкільний): Ключовий агент вторинної соціалізації. Саме тут дитина стикається з системою формальних правил, колективом однолітків і соціальними ролями. В умовах інклюзії освітній заклад бере на себе функції:

Соціокультурного середовища: Де дитина з ООП отримує досвід рівноправного (або максимально наближеного до нього) спілкування.

Координатора: Взаємодіє з сім'єю та іншими соціальними інститутами (служби здоров'я, соціальні служби).

Адаптатора: Створює спеціальні умови (доступне середовище, адаптовані програми, тьюторський супровід).

Група однолітків: Для дитини з ООП вхід до дитячого колективу є одним з найскладніших викликів. Ризик відторгнення через комунікативні та поведінкові особливості дуже високий. Тому важливою задачею дорослих є:

Підготовка середовища: Формування в групі/класі атмосфери толерантності, взаємодопомоги та розуміння.

Організація спільної діяльності: Створення ситуацій успіху для дитини з ООП в межах спільних ігор, навчальних проєктів, що підвищує її статус в очах однолітків.

Засоби масової інформації та культури (ЗМІ, інтернет, література): Сьогодні цей агент впливає на соціалізацію з дитинства. Для дітей з ООП важливе позитивне представлення в медіа (персонажі з особливостями, історії успіху), що сприяє формуванню позитивного соціального іміджу та зменшенню стигматизації.

Соціальні інститути (корекційні центри, реабілітаційні установи, громадські організації): Вони надають спеціалізовану допомогу, створюють додаткові можливості для спілкування, розвитку та соціальної практики в спеціально організованому, безпечному середовищі [2].

Таким чином, соціалізація дитини з ООП – це цілеспрямований, багатоаспектний процес, успіх якого залежить від узгодженої роботи всіх агентів соціалізації, створення приймального та підтримуючого середовища і реалізації індивідуального підходу, спрямованого на розкриття потенціалу кожної дитини.

1.3. Особливості процесу соціалізації у дітей з різними типами ООП

Процес соціалізації дітей з особливими освітніми потребами має значні відмінності, обумовлені характером первинного порушення. Кожен тип ООП створює унікальні бар'єри та визначає специфічні шляхи їх подолання.

Діти з порушеннями інтелектуального розвитку: Соціалізація зосереджена на формуванні елементарних навичок самообслуговування та побутової орієнтації. Застосовуються методи частого повторення, поступового навчання та створення чіткого, зрозумілого й передбачуваного середовища. Основною складністю є труднощі у розумінні абстрактних соціальних понять.

Діти із затримкою психічного розвитку (ЗПР): Ключовим завданням є розвиток емоційно-вольової сфери та навичок самоконтролю. Акцент робиться на створенні ситуацій успіху, використанні ігрових методів та позитивного підкріплення для подолання поведінкових проблем і формування соціальної компетентності.

Діти з розладами аутистичного спектру (РАС): Найбільші труднощі виникають у сфері соціальної взаємодії та комунікації. Соціалізація будується на високоструктурованих методах (ТЕАССН, АВА), використанні візуальних підтримок (розклади, PECS) та соціальних історій. Мета - формування функціональних комунікативних навичок і подолання сенсорних бар'єрів [9].

Діти з порушеннями сенсорної сфери:

Порушення слуху: Соціалізація відбувається через візуальний канал. Жестова мова стає ключовим засобом комунікації та формування соціальної ідентичності. Необхідно забезпечення доступності інформації через технічні засоби.

Порушення зору: Основним є розвиток просторової орієнтації та «соціального зору» - вміння інтерпретувати соціальні ситуації через аудіальний та тактильний канали. Потрібне навчання розпізнаванню емоцій за інтонацією.

Діти з порушеннями опорно-рухового апарату: Головним завданням є створення безбар'єрного середовища та компенсація фізичних обмежень через

розвиток інтелектуальних і комунікативних якостей. Важливо запобігати формуванню пасивності та інфантильності [13].

Незважаючи на загальну мету соціалізації, шляхи її досягнення для різних категорій дітей з ООП істотно відрізняються. Це вимагає від фахівців ретельного диференційованого підходу, що ґрунтується на глибокому розумінні специфіки кожного типу порушення.

Висновок до першого розділу

Проведений у першому розділі теоретичний аналіз наукових джерел дозволив сформулювати низку ключових положень щодо теоретичних аспектів соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

По-перше, було з'ясовано, що поняття «особливі освітні потреби» є сучасним соціо-екологічним конструктом, який зміщує фокус із медичної діагностики обмежень дитини на створення умов для реалізації її потенціалу з боку освітньої системи та суспільства. Це поняття характеризується відносністю, динамічністю та індивідуальністю, що обумовлює необхідність ретельного вивчення специфіки кожної дитини.

По-друге, соціалізація розглядається як складний процес засвоєння дитиною соціального досвіду та поступового входження у суспільне життя. Для дитини з особливими освітніми потребами цей процес є дуже важливим, адже саме він допомагає їй у майбутньому успішно інтегруватися в суспільство. Соціалізація відбувається поступово — через формування соціальних навичок, уміння спілкуватися, дотримуватися правил і самостійно діяти в повсякденному житті. У цьому беруть участь родина, освітній заклад та однолітки.

По-третє, було виявлено, що процес соціалізації дітей з різними типами ООП (порушення інтелектуального розвитку, ЗПР, РАС, сенсорні та рухові порушення) має істотні відмінності, обумовлені характером первинного

порушення. Це проявляється у специфічних бар'єрах, пріоритетних завданнях та оптимальних методах психолого-педагогічного впливу для кожної категорії дітей.

Таким чином, теоретичні основи соціалізації дітей з ООП ґрунтуються на розумінні взаємозв'язку між особливостями розвитку дитини, соціальним контекстом та цілеспрямованою діяльністю всіх агентів соціалізації. Отримані теоретичні положення становлять необхідну основу для порівняльного аналізу українських та міжнародних підходів до цього процесу, якому присвячений наступний розділ дослідження.

РОЗДІЛ 2. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ ТА МІЖНАРОДНИХ ПІДХОДІВ ДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ООП

2.1. Особливості українських підходів до соціалізації дітей з ООП

Сучасна українська система соціалізації дітей з особливими освітніми потребами формується під впливом європейських інтеграційних процесів, тенденцій гуманізації освіти та потреб внутрішніх реформ. Упродовж останніх років спостерігається поступовий перехід від медико-дефектологічної моделі до інклюзивної, соціально орієнтованої парадигми, у центрі якої — дитина, її можливості, потреби та права. Аналіз національних підходів дає змогу визначити як суттєвий прогрес у розвитку інклюзивної освіти, так і наявність системних труднощів, що стримують повноцінну реалізацію соціалізаційного потенціалу [4].

Нормативно-правова база України зазнала значного оновлення. Прийняття Закону України «Про освіту» (2017 р.) та «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) закріпило принцип інклюзивності як одну з ключових засад освітнього процесу. На законодавчому рівні визначено право кожної дитини з особливими освітніми потребами на здобуття освіти у звичайному закладі, а також створено механізм розроблення індивідуальної програми розвитку, що враховує особистісні можливості й потреби вихованця [3].

Організаційна складова системи соціалізації представлена низкою структурних нововведень. Зокрема, в Україні активно створюються інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ), діяльність яких спрямована на комплексну оцінку розвитку дитини та надання їй необхідної психолого-педагогічної підтримки. У шкільну практику впроваджено інститут асистента вчителя, який допомагає організовувати навчальний процес для дітей з ООП, а також формується система

психолого-педагогічних консилиумів, що забезпечують міждисциплінарний підхід до супроводу дитини.

Методичні підходи до соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в Україні досі характеризуються переважанням традиційних форм і засобів роботи. Основна увага зосереджується на корекційно-розвивальній діяльності, використанні групових форм навчання, елементів лікувальної педагогіки та спеціальних занять, спрямованих на розвиток пізнавальної та соціальної сфери дитини. Водночас недостатня індивідуалізація навчального процесу та обмежене використання інноваційних технологій залишаються слабкими сторонами сучасної практики [6].

До проблемних аспектів української системи належать недостатня матеріально-технічна база багатьох закладів освіти, дефіцит кваліфікованих фахівців (дефектологів, логопедів, психологів, тьюторів), а також фрагментарність міжвідомчої взаємодії між системами освіти, охорони здоров'я та соціального захисту. Додатковими бар'єрами залишаються консервативні установки частини педагогічних колективів, які ще не повною мірою прийняли цінності інклюзії.

Водночас визначено низку перспективних напрямів розвитку української системи соціалізації дітей з ООП. Серед них — подальше розширення мережі інклюзивно-ресурсних центрів і підвищення ефективності їхньої роботи; удосконалення системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників; розроблення сучасних навчально-методичних матеріалів і впровадження програм раннього втручання, які дозволяють своєчасно виявляти та компенсувати труднощі розвитку дитини [14].

Порівняно з міжнародними стандартами, українська модель інклюзивної освіти та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами перебуває на етапі активного становлення. Для її подальшого вдосконалення необхідно забезпечити більшу індивідуалізацію підходів, ширше використання сучасних

інформаційних технологій, практичну спрямованість соціалізаційного процесу та системний моніторинг ефективності впроваджуваних заходів [5].

Отже, українські підходи до соціалізації дітей з ООП демонструють поступ у напрямі гуманізації та інклюзії, але водночас потребують подальшого вдосконалення. Ключовим завданням сьогодні є формування єдиної цілісної системи підтримки, у якій освіта, соціальний захист і охорона здоров'я діятимуть узгоджено, забезпечуючи кожній дитині можливість повноцінного розвитку, самореалізації та соціальної інтеграції.

2.2. Міжнародний досвід соціалізації дітей з ООП (на прикладі країн ЄС, США, Канади)

Міжнародний досвід соціалізації дітей з особливими освітніми потребами ґрунтується на ідеї інклюзії як суспільної цінності. У більшості розвинених країн світу сформовано цілісні системи підтримки, які поєднують освіту, соціальну допомогу, охорону здоров'я та психологічний супровід дитини. Такий підхід забезпечує не лише навчання, а й успішну інтеграцію дітей з ООП у соціальне середовище.

Європейський Союз розглядає інклюзивну освіту як важливу складову прав людини та громадянської рівності. У країнах ЄС діє низка міжнародних документів, що регламентують забезпечення рівного доступу до освіти — зокрема, Саламанкська декларація (1994 р.), Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006 р.) та рекомендації Європейського агентства з розвитку інклюзивної освіти.

У більшості європейських країн соціалізація дітей з ООП реалізується через індивідуалізацію навчання, партнерство сім'ї та школи, а також створення умов для максимальної участі дітей у звичайному освітньому процесі [21].

Наприклад, у Фінляндії система інклюзії базується на принципі «треступеневої підтримки», де кожна дитина може отримати допомогу — від короткочасної педагогічної до постійної спеціалізованої підтримки. Освітній процес тут максимально гнучкий, а головна мета — забезпечити успішність кожного учня без відокремлення від колективу. У Німеччині активно впроваджується модель спільного навчання дітей з різними освітніми можливостями, при цьому кожен регіон має свої програми соціальної адаптації, що включають розвиток комунікативних і побутових навичок, профорієнтацію та психологічну підтримку [18].

У США інклюзивна освіта функціонує на основі Закону про освіту осіб з інвалідністю (IDEA), який гарантує кожній дитині право на безкоштовну й якісну освіту у найменш обмежувальному середовищі. Для кожного учня створюється індивідуальна освітня програма (IEP), яку розробляє команда фахівців за участю батьків. У школах діють команди підтримки, до складу яких входять психологи, соціальні працівники, логопеди, дефектологи й асистенти вчителя. Особлива увага приділяється розвитку соціально-емоційної компетентності, формуванню позитивної самооцінки та самостійності дитини.

Канада демонструє один із найуспішніших прикладів реалізації інклюзивних практик. Тут інклюзія розглядається не лише як освітня стратегія, а як культура рівності та взаємоповаги. Освітня система Канади побудована за принципом партнерства — школа, сім'я, громада й служби підтримки спільно створюють умови для соціалізації дитини. У більшості провінцій функціонують ресурсні центри, що забезпечують методичну, технічну та консультативну допомогу. Важливе місце посідають програми розвитку життєвих навичок, участі в суспільному житті, професійної орієнтації, що готують дитину до самостійного дорослого життя [17].

Спільними рисами міжнародного досвіду є комплексність, міждисциплінарність і гуманістична спрямованість системи соціалізації. У

центрі уваги — дитина як особистість, а не її обмеження; створення умов для її участі в усіх сферах життя суспільства; повага до різноманітності та право на вибір. Важливим чинником ефективності є раннє втручання, що дозволяє своєчасно виявити особливі потреби дитини та запобігти подальшим труднощам соціальної адаптації.

Порівняльний аналіз показує, що на відміну від української моделі, де інклюзія ще перебуває у стадії реформування, системи ЄС, США та Канади мають високий рівень координації між відомствами, розвинену матеріально-технічну базу, а також ефективну систему підготовки кадрів. Їхня головна мета — не лише дати освіту, а й забезпечити повноцінну участь дитини в суспільному житті, формуючи впевненість у власних силах і позитивну соціальну ідентичність [20].

Отже, міжнародний досвід соціалізації дітей з особливими освітніми потребами демонструє, що успішна інклюзія можлива лише за умови системного підходу, який об'єднує зусилля освітніх, соціальних і медичних інституцій. Для України важливо адаптувати ці принципи, посилюючи індивідуалізацію освітнього процесу, розвиваючи професійну компетентність педагогів і створюючи сприятливе середовище, де кожна дитина зможе реалізувати свій потенціал і відчувати себе повноправним членом суспільства.

2.3. Порівняльний аналіз українських та міжнародних підходів

Порівняння українського та міжнародного досвіду соціалізації дітей з особливими освітніми потребами дає змогу виявити як спільні ціннісні орієнтири, так і суттєві відмінності у рівні реалізації інклюзивних принципів, організації освітнього процесу та підтримки дітей з ООП. Загальною тенденцією для всіх країн є визнання інклюзії як фундаментального права кожної дитини на освіту й участь у суспільному житті. Проте шляхи реалізації цього права в

Україні та за кордоном різняться за глибиною інтеграції, практичними механізмами та ступенем взаємодії державних інституцій [19].

У міжнародній практиці, зокрема у країнах Європейського Союзу, США та Канаді, система соціалізації дітей з ООП вибудована на основі цілісного, міждисциплінарного підходу, що об'єднує освіту, медицину, соціальний захист і сімейну підтримку. Тут головним принципом виступає дитиноцентризм — створення індивідуальних умов для розвитку кожної дитини відповідно до її можливостей і потреб. Освітні системи цих країн забезпечують гнучкість у навчальних програмах, надають широкий спектр підтримки та активно залучають батьків і громаду до процесу соціалізації.

В Україні ж інклюзивна освіта перебуває на етапі інституційного становлення. Попри наявність сучасної нормативно-правової бази, що гарантує рівні права для дітей з ООП, її практична реалізація часто ускладнюється нестачею ресурсів, кадровим дефіцитом і недостатньою координацією між різними службами. Основна увага в українських закладах освіти все ще зосереджена переважно на корекційній складовій, тоді як у міжнародних системах акцент робиться на соціальній інтеграції, розвитку самостійності та життєвих навичок дитини [4].

Однією з ключових відмінностей є рівень індивідуалізації освітнього процесу. За кордоном для кожної дитини створюється детальний план розвитку — індивідуальна програма (ІЕР), що формується міждисциплінарною командою за участю батьків. В Україні такі програми також передбачені законодавством, проте їх упровадження нерідко носить формальний характер через обмежений час і ресурси педагогів. Це знижує ефективності процесу соціалізації й ускладнює досягнення реальної рівності можливостей.

Варто зазначити, що міжнародна практика демонструє високий рівень підготовки фахівців, які працюють у сфері інклюзивної освіти. Педагоги, тьютори, асистенти вчителя, психологи та соціальні працівники проходять

постійне підвищення кваліфікації, беруть участь у тренінгах і супервізійних програмах. В Україні система професійного розвитку таких спеціалістів лише формується, а рівень методичної підтримки залишається нерівномірним.

Суттєвою перевагою зарубіжних підходів є системність і стабільність фінансування інклюзивної освіти. У багатьох країнах діє державна програма фінансової підтримки шкіл, що приймають дітей з ООП, а також гнучкі механізми розподілу ресурсів відповідно до потреб конкретної дитини. Українська система, натомість, стикається з проблемами матеріально-технічного забезпечення, що обмежує можливість впровадження сучасних технологій і створення комфортного середовища [12].

Однак спільною рисою як для України, так і для міжнародного досвіду є усвідомлення важливості раннього втручання. У країнах Заходу ця практика вже стала частиною державної політики, тоді як в Україні лише набуває розвитку. Поступове впровадження таких програм, орієнтованих на дітей раннього віку, є перспективним напрямом подальшої модернізації національної системи.

У цілому можна зазначити, що Україна поступово рухається у вірному напрямі, орієнтуючись на провідні міжнародні стандарти. Водночас для повної гармонізації з світовими підходами важливо посилити індивідуалізацію освітнього процесу, розширити систему фахової підтримки, удосконалити матеріально-технічне забезпечення та підвищити професійний рівень педагогічних кадрів. Не менш значущим є подальше зміцнення партнерської взаємодії між закладом освіти, сім'єю та громадою, адже лише спільна діяльність забезпечує реальні умови для ефективної інклюзії [14].

Таким чином, порівняльний аналіз українських і міжнародних підходів засвідчує, що головним завданням для України є переорієнтація з корекційної на соціальну модель підтримки, де дитина з ООП сприймається не як об'єкт допомоги, а як повноправний учасник освітнього і суспільного життя. Лише такий підхід забезпечить справжню соціалізацію, що сприятиме розкриттю

потенціалу кожної дитини, її самореалізації та повноцінній інтеграції у спільноту.

Висновок до другого розділу

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що процес соціалізації дітей з особливими освітніми потребами є складним, багатограним і визначальним для їхнього подальшого розвитку та інтеграції у суспільство. Українська система соціалізації поступово трансформується від медико-дефектологічної моделі до сучасної інклюзивної парадигми, яка орієнтована на права, потреби та можливості кожної дитини.

Протягом останніх років у нашій державі спостерігається значний поступ у нормативно-правовому забезпеченні, організації інклюзивно-ресурсних центрів, упровадженні інституту асистента вчителя, розробленні індивідуальних програм розвитку. Проте процес соціалізації дітей з ООП в Україні все ще стикається з низкою проблем: недостатньою матеріально-технічною базою, нестачею кваліфікованих кадрів, обмеженою міжвідомчою взаємодією та недостатнім рівнем практичної реалізації інклюзивних принципів.

Міжнародний досвід, зокрема країн Європейського Союзу, США та Канади, демонструє високий рівень розвитку інклюзивних практик. У цих державах інклюзія розглядається не лише як форма навчання, а як соціальна філософія, що ґрунтується на рівності можливостей, повазі до різноманіття та партнерстві всіх учасників освітнього процесу. Характерними рисами зарубіжних систем є індивідуалізація навчання, комплексність підтримки, міждисциплінарна взаємодія фахівців, системна підготовка кадрів і стабільне фінансування програм інклюзії.

Порівняльний аналіз українських та міжнародних підходів показує, що Україна впевнено рухається у напрямі впровадження інклюзивних принципів,

проте потребує подальшого вдосконалення системи соціалізації дітей з ООП. Особливу увагу слід приділити розширенню практики раннього втручання, підвищенню кваліфікації педагогів, удосконаленню індивідуальних програм розвитку та посиленню взаємодії між освітніми, соціальними й медичними структурами.

Отже, сучасний етап розвитку української інклюзивної освіти можна охарактеризувати як перехідний — від нормативного становлення до практичної реалізації гуманістичних принципів. Запозичення кращого міжнародного досвіду, адаптованого до національного контексту, дасть змогу створити ефективну, цілісну систему соціалізації, у якій кожна дитина з особливими освітніми потребами зможе реалізувати свій потенціал, відчувати власну цінність і бути активним членом суспільства.

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ПРОГРАМИ ТА МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ООП

3.1. Програмні заходи з соціалізації: діагностика, корекція, розвиток

Організація ефективного процесу соціалізації дітей з особливими освітніми потребами (ООП) вимагає системного підходу, який охоплює три взаємопов'язані етапи — діагностику, корекцію та розвиток. Кожен із них має своє змістове наповнення, специфічні завдання й методи реалізації, спрямовані на формування соціальної компетентності, емоційної стабільності та позитивної самооцінки дитини.

Першим і надзвичайно важливим етапом є діагностика рівня соціалізації. Вона передбачає всебічне вивчення особистості дитини, її емоційно-вольової сфери, особливостей поведінки, рівня комунікативних навичок, сформованості соціальних норм та ціннісних орієнтацій. Діагностика здійснюється з використанням спостереження, інтерв'ю, проєктивних методик, соціометрії, анкетування педагогів і батьків. Її результати дають змогу визначити актуальні проблеми соціальної адаптації, виявити сильні сторони дитини та спланувати індивідуальну траєкторію розвитку.

Другий етап — корекційна робота, яка має на меті подолання труднощів у соціальній поведінці, формування адекватних способів емоційного реагування, розвиток навичок саморегуляції та взаємодії. Корекційна діяльність реалізується через індивідуальні та групові заняття, арт-терапію, ігротерапію, соціально-психологічний тренінг, вправи на розвиток емпатії, довіри, вміння висловлювати почуття. Важливу роль відіграє участь асистента вчителя, практичного психолога та дефектолога, які забезпечують узгодженість дій педагогів і батьків. Корекційний процес базується на принципах підтримки, позитивного

підкріплення, поступового ускладнення завдань і врахування індивідуального темпу розвитку кожної дитини [15].

Третій етап — розвитковий, спрямований на закріплення досягнутих результатів і розширення соціального досвіду дитини. На цьому етапі реалізуються програми формування соціальної компетентності, участі в колективній діяльності, проєктній роботі, волонтерських або творчих ініціативах. Діти навчаються співпраці, відповідальності, толерантності, умінню вирішувати конфлікти конструктивно. Особлива увага приділяється створенню соціально безпечного й підтримувального середовища, яке сприяє прояву ініціативи, самостійності та впевненості у власних силах.

Ефективна реалізація програми базується на комплексному підході, що забезпечує гармонійну взаємодію всіх учасників освітнього процесу — педагогів, практичних психологів, логопедів, медичних працівників та батьків. Кожен із них є невід'ємною частиною єдиної системи підтримки розвитку дитини, яка спрямована на формування її соціальної, емоційної та пізнавальної компетентності.

Програма передбачає узгоджені дії команди фахівців, спільне планування корекційно-розвивальної роботи та постійний моніторинг індивідуальних досягнень дитини. Особлива увага приділяється індивідуалізації підходів і створенню позитивного емоційного середовища, що сприяє адаптації та успішній соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Важливою складовою програми є використання сучасних освітніх технологій: інтерактивних платформ, цифрових ресурсів для розвитку соціальних та комунікативних навичок, елементів альтернативної і додаткової комунікації (ADK). Такі засоби сприяють підвищенню мотивації, залученню дитини до активної діяльності та створюють умови для її максимальної участі в освітньому процесі.

Таблиця 3.1

**Програма заходів соціалізації дітей з особливими освітніми
потребами**

<i>Діагностика</i>				
<i>Мета</i>	<i>Основні заходи</i>	<i>Учасники процесу</i>	<i>Діагностичні методики</i>	<i>Очікувані результати</i>
Визначити рівень соціалізації дитини, її індивідуальні особливості та труднощі	Спостереження, анкетування, тестування, інтерв'ю з батьками та педагогами, соціометрія	Психолог, вихователь, асистент вчителя, батьки	-Методика «Рівень соціалізації дитини»(Л. Байбородова) -Тест «Соціальна зрілість»(В. Штерн) -Опитувальник адаптації дитини в колективі(А. Прихожан) -Соціометрія Морено -Картка спостережень за поведінкою дитини в групі	Виявлення проблемних зон, визначення потенціалу дитини, побудова індивідуальної програми розвитку
<i>Корекція</i>				
<i>Мета</i>	<i>Основні заходи</i>	<i>Учасники процесу</i>	<i>Діагностичні методики</i>	<i>Очікувані результати</i>
Подолати труднощі у поведінці та спілкуванні, сформувати позитивну самооцінку	Арт-терапія, ігротерапія, тренінги спілкування, вправи на емоційну саморегуляцію, індивідуальні	Психолог, логопед, дефектолог, асистент вчителя, вихователь	-Методика «Дерево почуттів» (для оцінки емоційного стану) -Тест «Який я?» (Л. Р. Славіна) -Опитувальник самооцінки Дембо — Рубінштейн	Зменшення рівня тривожності, розвиток навичок комунікації, формування

	ні консультації		-Кольоровий тест Люшера -Спостереження за динамікою емоційних реакцій	я позитивних моделей поведінки
Розвиток				
Мета	Основні заходи	Учасники процесу	Діагностичні методики	Очікувані результати
Закріпити досягнуті результати, розвинути соціальну компетентність і самостійність	Групові ігри, спільні творчі проекти, рольові ситуації, інтерактивні програми, волонтерські ініціативи	Вихователь, асистент вчителя, психолог, батьки	-Методика «Соціальні вміння дошкільника» (О.М. Верещагіна) -Тест «Рівень розвитку комунікативних навичок»(Г.М. Бреслав) -Спостереження за участю дитини у групових видах діяльності -Картка оцінювання соціальної активності -Педагогічний моніторинг успішності соціалізації	Підвищення рівня соціальної адаптації, розвиток самостійності, толерантності, відповідальності

Розроблено автором

Отже, розроблена автором програма соціалізації дітей з особливими освітніми потребами виступає цілісною та взаємопов'язаною моделлю, у якій етап діагностики дозволяє своєчасно визначити індивідуальні труднощі розвитку, етап корекції — подолати виявлені проблеми, а розвивальний компонент — забезпечує поступове особистісне зростання дитини. Упровадження програми створює сприятливі умови для формування активної,

впевненої в собі, соціально зрілої та адаптованої особистості, здатної до самореалізації й повноцінної участі в житті суспільства.

3.2. Методичні рекомендації для педагогів, практичних психологів та соціальних педагогів у сучасних реаліях

Сучасні умови функціонування системи освіти в Україні — насамперед наслідки воєнних подій, міграційних процесів, соціальної нестабільності — зумовили потребу у переосмисленні підходів до соціалізації дітей з особливими освітніми потребами (ООП). Педагоги, психологи й соціальні працівники сьогодні мають діяти в умовах підвищеного стресу, емоційної нестабільності дітей і потреби у швидкій адаптації до змін. Тому методичні рекомендації для фахівців повинні бути не лише інструктивними, а й гуманістично орієнтованими, практично спрямованими та психологічно підтримувальними.

Одним із головних напрямів роботи педагогів є створення інклюзивного освітнього середовища, у якому кожна дитина зможе почуватися прийнятою, захищеною й успішною. Для цього необхідно забезпечити емоційний комфорт, структурованість простору та передбачуваність навчального процесу. Важливими є гнучке планування занять, індивідуалізація завдань, використання візуальних підказок і наочних матеріалів. Педагоги мають орієнтуватися не лише на навчальні досягнення, а й на розвиток комунікативних умінь, самообслуговування, емоційного самовираження, що є складовими соціальної компетентності.

Практичні психологи виконують ключову роль у діагностиці рівня соціалізації, підтримці емоційного стану дитини, формуванні позитивної самооцінки та почуття безпеки. У сучасних реаліях доцільно впроваджувати програми психологічної підтримки, групові заняття з розвитку емоційного інтелекту, тренінги «Я у колективі», вправи з розвитку емпатії та довіри.

Психолог має бути не лише фахівцем, який діагностує проблеми, а й активним учасником корекційно-розвивального процесу, який формує в дітей уміння взаємодіяти, домовлятися, вирішувати конфлікти мирним шляхом [7].

Особливе значення має робота соціального педагога, який виступає посередником між дитиною, родиною, школою та соціальними службами. У сучасних умовах його завдання — координація підтримки дитини з ООП, допомога сім'ї у доступі до ресурсів, консультування батьків щодо особливостей виховання, мотивації та соціальної адаптації. Соціальний педагог також відповідає за формування позитивного мікроклімату в колективі, запобігання булінгу, розвиток толерантності серед однолітків.

Рекомендації, розроблені автором і представлені в таблиці 3.2, спрямовані на підвищення ефективності процесу соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Методично важливим аспектом є міждисциплінарна співпраця, коли педагог, психолог і соціальний педагог діють як єдина команда, узгоджуючи свої дії під час планування індивідуальних програм розвитку, добору корекційних методик та аналізу результатів. Така взаємодія забезпечує цілісний, комплексний підхід до соціалізації дитини, у межах якого враховуються всі складові її розвитку — когнітивна, емоційна, поведінкова та соціальна.

У сучасних умовах особливого значення набуває впровадження інноваційних технологій у процес соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Використання сучасних цифрових рішень сприяє активізації пізнавальної діяльності, розвитку комунікативних навичок і створенню безпечного простору для навчання та самовираження дитини.

Таблиця 3.2.

Методичні рекомендації для педагогів, практичних психологів та соціальних педагогів у процесі соціалізації дітей з ООП

Фахівець	Основні напрями роботи	Методи та форми діяльності	Взаємодія з учасниками освітнього процесу	Очікувані результати
Педагог (вихователь, учитель)	Формування інклюзивного середовища, розвиток соціальних навичок, підтримка емоційної стабільності	Індивідуальні та групові заняття; рольові ігри; візуальні підказки; метод проєктів; інтегровані уроки	Співпраця з асистентом учителя, психологом, батьками	Підвищення мотивації до навчання, розвиток комунікативних умінь, впевненість у собі
Практичний психолог	Психодіагностика, емоційна підтримка, корекційно-розвивальна робота	Ігротерапія, арттерапія, релаксаційні техніки, тренінги «Я у колективі», консультації для батьків	Тісна співпраця з педагогами, адміністрацією, соціальним педагогом	Зменшення тривожності, розвиток емоційного інтелекту, підвищення рівня соціальної адаптації
Соціальний педагог	Соціальний супровід дитини та сім'ї, профілактика дезадаптації, координація допомоги	Соціальні проєкти, тренінги толерантності, індивідуальні бесіди, залучення соціальних служб	Взаємодія з родиною, фахівцями ІРЦ, службами підтримки	Налагодження комунікації між сім'єю й школою, запобігання булінгу, розвиток партнерських відносин

Розроблено автором

До ефективних інноваційних засобів належать:

- інтерактивні онлайн-програми та мобільні застосунки, спрямовані на формування соціальних і побутових навичок;
- технології доповненої реальності (AR), які моделюють безпечні навчально-тренувальні ситуації;
- елементи альтернативної та додаткової комунікації (АДК), що допомагають дітям із мовленнєвими труднощами ефективно спілкуватися;
- соціальні відео, мультимедійні вправи та інтерактивні історії, які відтворюють різні поведінкові сценарії («як діяти, якщо...»);
- платформи дистанційного навчання, які забезпечують неперервність освітнього процесу та соціальну взаємодію дітей із педагогом і групою.

Важливим напрямом є підтримка педагогів, адже робота з дітьми з ООП потребує високої емоційної стійкості й професійної рефлексії. У кожному закладі освіти доцільно організовувати супервізійні зустрічі, обмін досвідом, групи емоційного розвантаження, де фахівці можуть обговорювати труднощі, ділитися ефективними практиками, отримувати професійну та психологічну підтримку.

Не менш важливою складовою є партнерська взаємодія з батьками. Регулярні консультації, спільні заходи, тренінги з розвитку батьківської компетентності сприяють узгодженню виховних підходів удома й у закладі освіти, зміцнюють довіру та співпрацю між родиною та педагогами.

Загалом, методична діяльність педагогів, практичних психологів і соціальних педагогів має бути гнучкою, креативною та наповненою гуманістичними цінностями. Її провідна мета — допомогти кожній дитині з особливими освітніми потребами реалізувати свій потенціал, відчути підтримку та стати активним учасником суспільного життя.

Висновок до третього розділу

Проведений аналіз та опис програмних заходів соціалізації дітей з особливими освітніми потребами свідчить, що ефективна соціалізація можлива лише за умови комплексного, системного та командного підходу. Реалізація процесу соціалізації передбачає три основні етапи — діагностичний, корекційний і розвитковий, які взаємодоповнюють один одного та утворюють цілісну модель соціально-педагогічної підтримки дитини.

На діагностичному етапі визначаються рівень соціальної адаптації, індивідуальні потреби й ресурси дитини; на корекційному — усуваються труднощі у поведінці, емоційній сфері та комунікації; на розвитковому — відбувається формування стійких соціальних навичок, упевненості, самостійності та готовності до взаємодії з оточенням.

Практичне впровадження цих програм потребує високої професійної компетентності педагогів, практичних психологів і соціальних педагогів. У сучасних реаліях — в умовах воєнного стану, соціальної напруги та поширення дистанційних форм навчання — важливо не лише зберігати ефективність освітнього процесу, а й забезпечувати емоційну стабільність, почуття безпеки та довіри для кожної дитини. Саме тому методичні рекомендації мають бути гнучкими, гуманними та орієнтованими на індивідуальні потреби вихованців.

Важливою умовою успішної соціалізації є міждисциплінарна взаємодія фахівців, обмін інформацією та спільне планування індивідуальних програм розвитку. Такий підхід забезпечує не лише освітній, а й психологічний, емоційний та соціальний супровід дитини.

Отже, сучасна система соціалізації дітей з ООП має будуватися на засадах інклюзивності, партнерства та довіри. Її мета — створення умов, у яких кожна дитина зможе відчути власну цінність, реалізувати потенціал і бути активним членом суспільства. Саме така філософія виховання відповідає європейським

цінностям, сучасним викликам і гуманістичним принципам розвитку освіти в Україні.

ВИСНОВКИ

Проведене комплексне дослідження присвячене вирішенню актуальної проблеми соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в умовах сучасного інклюзивного освітнього середовища. У процесі роботи було повністю реалізовано поставлену мету, яка полягала у теоретичному обґрунтуванні та практичній розробці програми соціалізації дітей дошкільного віку з ООП. Дослідження базувалося на комплексному підході, що поєднував теоретичний аналіз, порівняльне дослідження міжнародного досвіду та проєктування практичних рішень для української освітньої системи.

У першому розділі дослідження було розкрито теоретичні засади соціалізації дітей з ООП. Встановлено, що поняття "особливі освітні потреби" є сучасним соціо-екологічним конструктом, який вимагає індивідуального підходу до кожної дитини. Детально проаналізовано особливості процесу соціалізації для різних категорій дітей з ООП, з'ясовано специфіку впливу різних типів порушень на формування соціальних навичок та компетентностей. Значну увагу приділено аналізу агентів соціалізації та їх взаємодії у створенні ефективного соціалізаційного середовища.

Другий розділ присвячено порівняльному аналізу українських та міжнародних підходів до соціалізації дітей з ООП. Детально досліджено сучасний стан української системи соціалізації, виявлено її сильні сторони, зокрема прогресивну законодавчу базу, та слабкі сторони, серед яких недостатнє матеріально-технічне забезпечення та дефіцит кваліфікованих фахівців. Проведено комплексний аналіз міжнародного досвіду країн ЄС, США та Канади, що дозволило виокремити найефективніші практики та моделі соціалізації, які можуть бути адаптовані в українському освітньому просторі.

У третьому розділі розроблено практичні аспекти вдосконалення процесу соціалізації дітей з ООП. Запропоновано авторську програму психолого-

педагогічного супроводу, що включає комплекс програмних заходів, спрямованих на діагностику, корекцію та розвиток соціальних навичок. Розроблено детальні методичні рекомендації для педагогічних працівників, які враховують особливості роботи в сучасних умовах та інтегрують найкращі вітчизняні та міжнародні практики.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що розроблені програмні заходи та методичні рекомендації можуть бути безпосередньо впроваджені в роботу дошкільних освітніх закладів, інклюзивно-ресурсних центрів та психолого-педагогічних служб. Запропонована модель соціалізації дозволяє підвищити ефективність роботи з дітьми з ООП шляхом створення цілісної системи супроводу, що враховує індивідуальні особливості кожної дитини та забезпечує оптимальні умови для її соціальної інтеграції.

Перспективи подальших наукових пошуків полягають у вдосконаленні практичних механізмів упровадження інклюзивної освіти, створенні цільових програм для різних категорій дітей з особливими освітніми потребами, а також у адаптації європейських стандартів якості освіти до національного контексту. Важливим напрямом залишається дослідження впливу сучасних цифрових технологій на процес соціалізації дітей з ООП. Окрім цього, потребує глибшого опрацювання питання професійної підготовки фахівців до роботи в інклюзивному середовищі та розвитку партнерської взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу.

Таким чином, проведене дослідження повністю вирішує поставлені завдання та відкриває нові напрями для наукових пошуків у галузі соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, сприяючи подальшому вдосконаленню інклюзивної освіти в Україні та забезпеченню успішної інтеграції дітей з ООП в суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безлюдна О.В., Петренко І.М. (2022) Соціалізація дітей з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання: методичний посібник. Харків: Вид-во «Ранок».
2. Воронкова Г.В. (2020) Корекційні технології в роботі з дітьми з ООП: навчально-методичний посібник. Київ: Академвидав.
3. Європейське агентство з особливих потреб (2023) Кращі практики соціалізації дітей з обмеженими можливостями.
4. Індивідуальна програма розвитку: методичні рекомендації (2020). Київ: МОН України. (Офіційний документ, що регламентує створення ІПР для дитини з ООП).
5. Ілляшенко, Т. Д. Improving the quality of education of children with special educational needs in the conditions of war and post-war reconstruction in Ukraine (2023). Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Цифрова бібліотека НАПН України — про стандарти підтримки, проблеми й можливості розвитку системи освіти з ООП в кризових обставинах.
6. Ілляшенко, Т. Д. Improvement of the forms of education of children with special educational needs in the conditions of war (2023). Матеріали методичного семінару НАПН України. Цифрова бібліотека НАПН України — про організаційні й методичні аспекти інклюзивної освіти в умовах війни, порівняння з міжнародною практикою.
7. Литвиненко О.М. (2021) Європейські стандарти інклюзивної освіти: можливості адаптації в Україні. Освіта осіб з особливими потребами, 8(1), 78-89.
8. Коваленко В.В. (2023) Сучасні корекційні технології в роботі з дітьми з ООП. Львів: Світ.

9. Ковальчук О.В. (2022) Порівняльний аналіз систем інклюзивної освіти в Україні та країнах ЄС. Інклюзивна освіта: теорія і практика, 3(15), 45-52.
10. Колупаєва, А. А. (2019). Інклюзивна освіта: теорія і практика. Київ: Слово. (Теоретичне підґрунтя інклюзії, розкриття поняття ООП в контексті українського законодавства).
11. Лукіна, Т. Є. (2020). Психолого-педагогічне супроводження дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка, 2(25), 124-130.
12. МОН України (2023) Методичні рекомендації щодо розробки індивідуальних програм розвитку. Наказ № 456.
13. Обухівська, А. Г., Ілляшенко, Т. Д., Якимчук, Г. В. Inclusive illumination of children with special educational needs in Ukraine: good times, losses, perspectives (2021). Матеріали I Всеукраїнської міждисциплінарної конференції. Цифрова бібліотека НАПН України — критичний аналіз практики інклюзивної освіти за останнє десятиріччя, сильні й слабкі сторони.
14. Павлюк, Р., Даценко, І. Peculiarities of adaptation of educational tasks in Ukrainian language for pupils of secondary school age with speech disorders (2023). Журнал «Educological Discourse». od.kubg.edu.ua — про адаптацію навчальних завдань для дітей з мовленнєвими порушеннями, важливо для індивідуалізації і соціалізації.
15. Український інститут розвитку освіти (2023) Програмні заходи з соціалізації дітей дошкільного віку з ООП: методичні рекомендації. Київ: УІРО.
16. Шевченко, С. Г. (2022). Корекційна та інклюзивна педагогіка: сучасний вимір. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 5(119), 7-16.
17. Шимко І. М. (2013). Соціалізація особистості молодшого школяра в умовах колективу і навчального середовища. Кривий Ріг: КПІ ДВНЗ «КНУ».

- 18.Ярмаченко, М. Д. (2017). Педагогіка і психологія інклюзивного навчання. Київ: Аграр Медіа Груп. (Фундаментальна праця з проблем інклюзії).
- 19.American Psychological Association (2022) Guidelines for Assessment and Intervention with Persons with Disabilities.
- 20.Christou, T. M., Kruschel, R., Matheson, I. A., Merz-Atalik, K. (eds.). European Perspectives on Inclusive Education in Canada: Critical Comparative Insights (2022). Routledge.
— порівняльний аналіз канадської та європейської практик інклюзивної освіти, корисне для розуміння міжнародних стандартів.
21. Fitas, Ricardo. Inclusive Education with AI: Supporting Special Needs and Tackling Language Barriers (2025).